

Morfar

Min morfar hed Johan Theodor Böhlers og blev født den 10. juni 1895 i Holbøl udenfor Gråsten. Han døde den 24. december 1981 i Sønderborg.

I 1896-97 flyttede familien til Gråsten, hvor faderen startede sin snedkerforretning.

Han voksede op i Gråsten. Som dreng var han keglerejser på den lokale sommerrestaurant¹. Når han havde rejst keglerne, tog han den midterste kegle og gik han til spilleren. Spilleren skulle så lægge en pfennig eller en groschen på toppen af keglen som drikkepenge.

Frem til 1903 boede de på Ringstrasse 3 (Ringgade 3, også kaldet: Krassegade), men så fik familien mulighed for at købe ejendommen Ringstrasse 7, hvor der var mulighed for at få værkstedet i gården bagved. Indtil da havde værkstedet ligget ude ved Varteskolen. Den 7. februar 1903 købte de ejendommen af mineralsvandsfabrikanten Christian Jensen.

Morfar var meget interesseret i mekanik. Da elektricitetsværkstedet i Gråsten blev bygget i 1907 var han så nysgerrig, at montørerne spærrede ham inde i batterirummet. ”De montører der, jeg ville ikke flytte mig sådan jo, og så fik de mig i nakken og så ind i batterirummet, og det kogte jo rigtig godt med alt det svovlsyre der, det var skam en skrap mundfuld, men jeg sagde aldrig et kvæk og omsider hentede de mig ud jo, ellers havde jeg kogt derinde”.

Han gik i skole i Gråsten og blev konfirmeret i slotskirken. Han huskede selv, at det var en herlig vej at gå til præst, især når der var sne. På vej derhen, da kunne det endda gå, da fik pigerne snebolde, men på vej hjem, da sendte præsten altid pigerne af sted en halv time før drengene, ellers havde de fået snebolde igen. På den måde var pastor Steffensen et fornuftigt menneske.

Mens han gik til præst (konfirmationsforberedelse), var der juletræ i Borgerforeningen, den danske forening, og alle Böhlers-børnene skulle med til juletræ. Morfar ville ikke med, for han gik til præst, så måtte de ikke gå til sådan noget. Moderen gik til degnen, Holm, og spurgte ham; joh sagde Holm, han må godt komme med til ballet, for det er jo et sluttet selskab, det må han gå med til. Således fik han alligevel en godtekurv. Selvfølgelig skulle familien selv betale for godtekurven, men det var børnene ligeglade med. Før festen skulle pigerne vælge den af drengene, de ville gå indmarch med og sætte en lille roset eller flag på drengen; drengene gav til gengæld pigerne en lille buket. Derefter gik de i sluttet trop ind til bordene, hvor de skulle sidde.

Under konfirmationsforberedelsen fik han lungebetændelse og måtte udeblive fra undervisningen i mere end to uger. Lungebetændelse var alvorlig dengang, penicillin var ikke opfundet, og morfars egen farfar var død af lungebetændelse i en ung alder knap 50 år gammel. Sygdommen var så alvorlig, at præsten besøgte ham, men han kom sig.

Da han skulle konfirmeres, var en del af rituallet indkøb af hovedbeklædning. Dette foregik hos Andersen i Jernbanegade. Faderen syntes det skulle være en hat, for det sagde traditionen (formodentlig tale om en høj hat), men morfar ville have en kasket, som han kunne bruge i hverdagen derefter. Efter en del diskussion fik han sin kasket, og den må han have været glad for, for selv da han var pensionist, bar han kasket, når han gik udenfor.

De skulle også gå til dans. Min morfar har fortalt, hvordan ”vi blev altid tvunget til at gå til dans, danseundervisning ved danselærer Petersen, den unge Petersen ikke den gamle, den unge Petersen, senerehen blev han vært på Sønderborghus, og da vi da havde afdansningsbal, og min dame var Thea Hansen, og så skulle vi da sidde ved kaffebordet, og jeg skulle da sidde ved min dame og det ville jeg ikke, jeg ville jo sidde ved de andre drenge, og Thea hun græd, og jeg var da ligeglad.”

Drengene stak også tidsler (lugede) i deres ferier hos Wohlers på herregården bag slottet. For en hel dag fik de en mark, og hvis de løb derop igen efter fyraften klokken fire, da fik de yderligere femogtyve pfennig. Det var helt frivilligt, at de stak tidsler, og pengene skulle bruges på markederne. Der var både forårsmarked, efterårsmarked, kram- og kreaturmarkeder. Sommetider hjalp de også onkel Jørgen² med at drive kreaturer op ad landevejen, til Rinkenæs, helt til Hokkerup, og så fik de udbetalt en halvtreds til tres pfennig. Når de havde været på sådan en tur skulle de ind over Alnor til bageren, og have en kage. Efter at have købt kagen gik de ind over marken, med en gammel sandgrav, der var nedlagt. Inde i den sandgrav, lå de godt beskyttet, og spiste deres kager der. De købte cremesnitter (napoleonskager). De købte også runde såkaldte Heinestorter hos bager Strøh. De blev kaldt sådan, fordi bageren Heine Strøh havde arbejdet nogle år i Hamburg, og da han kom hjem,

---

¹ Dette afsnit bygger på hvad min morfar har fortalt til slægtninge især min mor, min morbror Theodor og mig, et interview som min far optog på bånd, og som min bror siden har rensat, samt indhold i soldaterbog og materiale fra Sønderjyllands Landsarkiv.

² Må være den onkel Jørgen Jørgensen, der var gift med fasteren Catherine Helene Cecilie Böhlers. Han var oprindelig ølbrygger, og han var født i Hokkerup.

fandt han på at lave Heinestorter. De bestod af en skal med smørcreme med sukker over og til sidst et lag chokolade ovenpå. De smagte godt, de kostede 5 pfennig stykket.

Han flyttede fra Gråsten den 1. april 1910³ og sandsynligvis til Sønderborg, Store Rådhusgade 9. Her havde P. Jørgensen i 1906 startet en maskinfabrik, der blandt andet producerede vindmøller; den slags pjat lå ikke for morfar, han skulle arbejde med rigtige dieselmotorer, og han havde blandt andet Ewers korn- og foderstofcentral i Sønderborg, som kunde udover kunder i resten af delstaten (Slesvig-Holsten) og nord for grænsen. Maskinbygger er en slags maskinarbejder og smed, og når det gjaldt morfar var det også maskinmester, opfinder og improvisator.

Den første Verdenskrig

Morfar som menig.

På sessionen⁴ var min morfar 70 tommer høj (178 cm) og vejede 69 kg.

Hans øjestyrke var 6/6, altså perfekt syn. Hans brystmål var desuden 84 tommer afslappet og 93 tommer fuldt oppustet. Han boede da stadig i Store Rådhusgade 9 i Sønderborg.

Da 1. Verdenskrig brød ud den 1. august 1914 havde han den naturlige alder til at blive indkaldt til at deltage i krigen, og den 5. januar 1915 blev han indkaldt. Men det var også vigtigt at vedligeholde driften af foderstofcentralen. Chefen for Ewers skrev derfor til hæren og forklarede, at morfar ville gøre større nytte her i Sønderborg end i krigen. Generalerne var enige, og morfar slap i første omgang. Som dansksindet var det absolut ikke morfars krig, så det har passet ham fint at slippe for at kæmpe for kejseren. Han blev siden hjemkaldt to gange af Ewers, mens han var indkaldt, for at hjælpe dem.

Krigen trak ud, og han kunne ikke blive ved med at undgå at deltage i den. Han blev indkaldt, denne gang hjalp forklaringerne ikke, og den 6. juni 1916 tiltrådte han tjenesten som rekrut ved Flieger - Ersatz - Abteilung No. 2, 3. Kompagnie. Her blev han uddannet til flymekaniker, og lærte da også at bruge geværet, en Karabiner 98 og kom i 2. skydeklasse (Schiessklasse: 2te).

Efter endt uddannelse som flymekaniker blev han den 10. november 1916 overflyttet til Flieger Abteilung f 246, og sendt til Makedonien på Balkan. Denne del af krigen er ikke så kendt som Vestfronten, men den var lige så brutal, og civilbefolkningen på Balkan var måske dem, der led mest under krigen.

Det fly han skulle arbejde med, var et fly af fabrikat og type DFW C.V⁵ (Deutsche Flugzeug Werke Geschellshaft). Det var et to-personers, dobbeltdækker jagerbomber (6 bomber) og opklaringsfly, udstyret med en 228 hestekræfters Benz BZ IV motor. Piloten sad på benzintanken og havde et maskingevær, ligeledes havde skytten bagved et maskingevær. Det havde en max. hastighed på 155 km/h og kunne holde sig i luften i 3½ time. Vingspænd 13,27 m, længde 7,88 m, totalvægt 1470 kg, nyttelast 300 kg. Propellen var en 3 meters

³ Melderegister

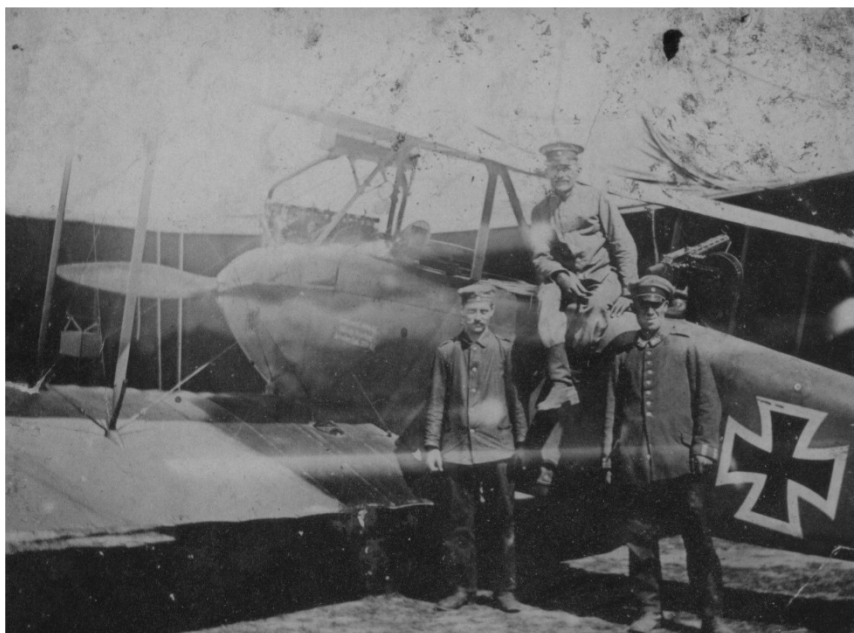
⁴ Alfabetisk Liste Sønderborg

⁵ Det fly, der er på hans billeder, har nogle venlige amerikanere via WWI-modelers.org identificeret som en "DFW C.V". Jeg mener, der står et eksemplar på Polish Aviation Museum i Kraków, Polen. Næste gang jeg er der, vil jeg se det.

”Wotan” af ask og valnød i lag. Farverne var grønne og brune camouflagede striber, mens vingerne var lysegule på undersiden⁶.

Selvom krigen gjorde stort indtryk på ham, var det ikke noget han gik og talte meget om. I dag kan jeg godt ærgre mig over, at jeg ikke i tide fik en ordentlig samtale om hans oplevelser, men det er for sent nu.

Allerede fra den 17. november 1916 deltog han i kampene ved Ocrida Søen og Dudica. Disse varede ved indtil den 14. september 1917.

Ved fly. Morfar på jorden ved vingen yderst til venstre.

Disse kampe var lange perioder med forholdsvis ro ved fronten, og så de hidsige slag, hvor krigens parter forsøgte at kaste modparten tilbage. Enkeltslagene var kampen om Armatushøjderne (12. februar 1917), det andet Monastir-slag omkring Oduca og Pleapaon⁷ mellem 11. og 21. marts 1917, kampene om Ervena – (på tysk: Ofena, som ikke må sammenblandes med Ofena i Italien), flere kampe omkring Ervena fra 4. til 18. maj 1917, masseslaget om Makedonien. Fra den 8. til den 12. september 1917 var der igen kamp om Pigradec. Hvor mange fly de mistede, ved jeg ikke.

Som mekaniker var han ikke selv direkte i kamp, men det var alligevel ikke uden risiko; fjenden kunne angribe med både fly og artilleri.

Juleaften 1916 syntes kaptajnen for deres kompagni, at man skulle give fjenden en lille overraskelse. Vejret var ganske vist dårligt med storm, men netop derfor ville fjenden blive ekstra forskrækket, det ville komme fuldstændigt bag på dem. Derfor sendte han et fly afsted. Piloten spurgte morfar, om han ikke ville med på bagsædet og prøve at flyve. Men han måtte sige nej, han var netop blevet ramt af en propel ved et fly under afprøvning, og havde det dårligt på grund af et kødsår på venstre ben. Faktisk så dårligt, at han måtte lægge sig syg fra den 7. til den 21. januar 1917. En anden fik chancen. Flyet gik på vingerne, men da det hævede sig

Havareret fly. Morfar nummer tre fra venstre ved vingen.

over bjergtoppene blev det ramt af en kraftig stormende turbulens, så det styrtede til jorden, og begge de ombordværende blev dræbt. Det var første gang morfar fik chancen for at flyve, men den oplevelse satte så dybe spor i hans sind, at han siden da aldrig satte sine ben i et fly, i hvert fald kun for at reparere det, ikke for at flyve. Dagen efter denne tragiske og ganske overflødige ulykke, indgav kaptajnen sin begæring om at blive forflyttet; han følte ikke, at han kunne forblive der på stedet. Arret på benet fra propellen beholdt min morfar resten af livet, og hans sønner Georg og Theodor har begge set det.

⁶ Jane's Fighting Aircraft of World War I, 1995

⁷ Jeg garanterer ikke for stavemåden, det er læst så godt som muligt fra hans soldaterbog.

Fra september 1917 til september 1918 var der almindelige stillingskampe ved Dudica, på grænsen mellem det nuværende Grækenland og Makedonien⁸.

Ellers gik dagene med vedligeholdelse af flyene, vedligehold af pladsen og venten på næste slag. Midt i denne tid blev han angrebet af et voldsomt anfald af tarmkatar, og lå syg fra den 17. til den 25. november 1917. For tyskerne var forplejningen i krigen ikke særlig god. Så de gik på kartoffelrov hos de omboende bønder, sommetider røg der også en høne. Mange år efter fortalte han mig, hvordan han løb gennem grøfterne (der heldigvis var dybe) og holdt hovedet lavt, mens de lokale bønder skød efter ham og kammeraterne, når de havde været på rov.

Der var også mere fredelig kontakt med de lokale. Engang mødte han en fårehyrde der gik med pels. Hyrden forklarede ham, at han brugte pelsen året rundt. Om vinteren vendte han skindet indad, så varmede den. Om sommeren udad, så var den knap så varm. Eller også var det omvendt.

Kort før jul 1917⁹ blev han forfremmet til underkorporal. For en menig var dette et skulderklap for god indsats. Selvom det ikke var hans krig, var det alligevel hans kammerater, der skulle op i flyene, og han har også haft sin faglige stolthed.

Flypladsen set fra oven.

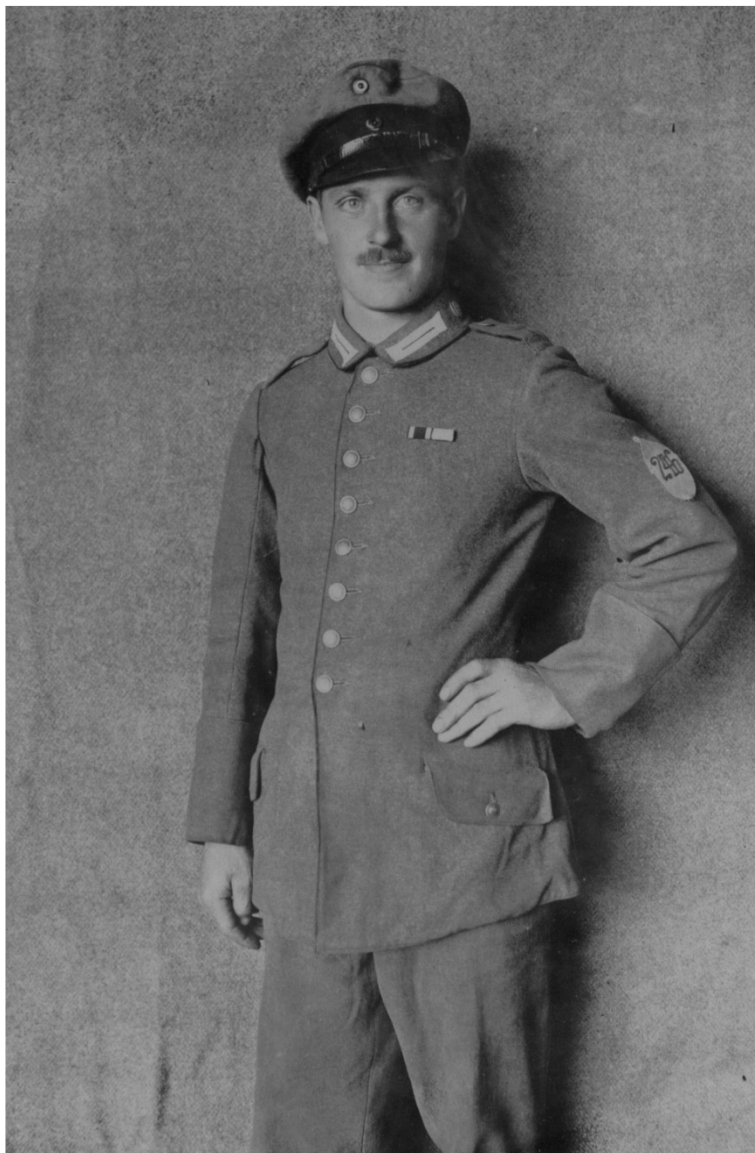
⁸ Præcist 14. september 1917 til 20. september 1918 ved Skunk u. Dudica. Jeg ved desværre ikke, hvad Skunk er.

⁹ 20. december 1917 ifølge soldaterbogen.

Kammeratligt samvær. Morfar siddende i Lotus-stilling yderst til venstre.

1918

Gefreiter. Læg mærke til de to ordensbånd, et for Jernkorset og et for den bulgarske medalje. Medaljerne kunne han jo ikke rende rundt med i krigen. De var kun til fint brug.

Krigen gik nu ind i sit sidste år, 1918, men for alle syntes den at vare uendeligt ved. Fronterne flyttede sig stort set ikke.

Så blev han syg igen, denne gang med mellemørebetændelse fra den 16. til den 23. februar 1918. Der fandtes ikke penicillin, så behandlingen var bare at holde øret varmt, og håbe på, at det gik over.

Det gjorde det, og han kunne komme på instrumentkursus i Berlin, langt fra fronten. Hele marts måned 1918 gennemgik han et teoretisk og praktisk kursus i instrumentlære og indbygning af flyvemaskineinstrumenter ved "der Physikalischen Abteilung der Flugzeugmeisterei", Königlicher Preussischer Flugzeugmeisterei i Adlershof. Adlershof ved Berlin var Tysklands og en af Europas første flyvepladser og forsøgsstation for nye flytyper. Den var kendt og anerkendt også før krigen. Han bestod selvfølgelig kurset og med udtalelsen "Sehr Gut".

Et af deres fly styrtede i sommeren 1918 ned i ingenmandsland mellem de to fronter. Dele af flyet kunne bruges til reservedele, nu var der nemlig ved at blive mangel på alt muligt. En løjtnant og en anden kammerat og morfar gik ud

i ingenmandsland for at hente stumperne af det nedskudte fly og desuden bjerge liget af piloten. Det var en farlig opgave, fuldstændig stille midt om natten. Hvis de blev opdagede, ville fjenden åbne ild og de ville med stor sandsynlighed blive dræbt alle tre. De fuldførte opgaven. For sin deltagelse i dette blev han tildelt den kongelige bulgarske bronze fortjensmedaille for tapperhed (tildelt den 6. juni 1918), og jernkorset af 2. klasse (tildelt den 8. juni 1918). Den bulgarske fortjenstmedalje gemte han, og hans senere kone (min mormor) fik den forgyldt og hængt på hans urkæde ved hans lommeur. Urkæden var for øvrigt lavet af mormors hår. Jernkorset hængte han angiveligt om halsen på en hund vej hjem efter krigen. Morfar kunne godt af fundet på det, men det kan nu også bare være en historie, som han har syntes var sjov.

Den 26. juni 1918 blev han forfremmet til korporal (etatsm. Gefretiter), måske som belønning for hans tapperhed. I slutningen af juli 1918 fik han igen et anfald af tarmkatar og var sygemeldt en lille uge¹⁰.

Den 29. september 1918 kapitulerede Bulgarien.

Krigen var absolut grusom på denne tid. Serbiske og makedonske modstandsfolk og spioner blev øjeblikkeligt hængt. Et foto af disse opbevarede han til sin død, som et uhyggeligt minde.

Han deltog i tilbagetogsfægtningerne i Serbien (20. september - 21. oktober 1918). Den 11. november 1918 blev han overflyttet til Flieger - Ersatz - Abteilung 11, 4. Kompagni, tilfældigvis på selve Våbenstilstandsdagen. Dette blev senere dokumenteret af Soldaterrådet (1. marts 1919). I Tyskland overtog soldaterrådene magten flere steder efter sammenbruddet og kejserens abdikation. Revolutionen var i fuld gang.

Han var dansksindet, og i slutningen af krigen stod det klart at Tyskland ville tabe. At Sønderjylland skulle stemme om sit tilhørsforhold og blive en del af Danmark i 1920, var derimod absolut ikke tydeligt. Det er den slags først bagefter. Men enten har morfar haft en forudelse, eller han har været ualmindelig overmodig.

Her er hans egne erindring fra samtale med sin søster Sidde, min mor og min far:

”Men så er jeg vist alligevel den, der har nævnt vi skulle være danske før I andre kom til at tænke på det. Det var sidst i krigen, det var den 18. november nede i Alibunar (cirka 50 km nordøst for Beograd), på denne side af Donau. Der havde vi fået vores ration udleveret, og så kommer Feldweblen (sergent), og jeg sad da lige i værkstedsvognen. Så sagde han ”Na Leute”, om vi havde fået noget at drikke. Jeg sagde: ”Hvad herr Feldwebel, det slat vi der har fået, det er da ingenting”. Vores kok hed også August, og han var fra Hamburg. Så sagde han til August: ”Gå over til vores køkkenborre¹¹, gå over til August og hent noget brændevin,” og så kom han med sådan en hel potte, det skal nok have været i hvert fald godt en 3 liter i da, og den kunne vi da ikke drikke sådan. Vi sad derinde (i vognen), Feldweblen sad først og så kom jeg og min værkfører. Værkmesteren og jeg var rykket ud af vor afdeling som menige; men han kom siden på kursus i Berlin samtidig mens jeg var på kursus i Berlin, og det blev ophældt i glas, og Feldweblen var den første, der skulle drikke af det, og så jeg, og så Emil - Emil Schultz - Offizierstellvertreter, der blev værkfører og så gik det siden til de andre. Vi blev så fulde, at til jeg aner slet ikke, hverken hvad jeg har sagt eller hvad jeg har gjort. Men om formiddagen klokken elleve da fandt jeg mig selv ude mellem kasserne; der lå jeg og sov, og min maskine,

¹⁰ 19. til 25. juli.

¹¹ Køkkenbord eller køkkenvogn, eller hvad ved jeg.

den skulle da flyve klokken syv om morgenen. Men det var jeg nu ikke så urolig for, for det skulle de andre nok sørge for. Så kom vi fra Alibunar og et stykke længere ind i Ungarn, og der lå vi i tre eller fire dage på en station og kunne ikke komme videre, for ungarene ville ikke stille lokomotiver til rådighed for os, og vore egne tyske lokomotiver, de var i stykker. Men jernbanefolkene, de var ved at reparere dem henne i remiserne, og inde på stationen, der gik vi jo ind. Der kunne vi få franskbrød, med smør og the til, for tres pfennig. Det smagte jo godt – joh - til supplement til den forhyrning vi fik. Og så denne ene dag kommer Feldweblen og spørger efter mig i vognen. Der skulle jeg jo egentlig være, men selvfølgelig var jeg der jo ikke, og da jeg kommer tilbage igen inde fra stationen så siger Offiziersstellvertreter til mig: ”Du, Feldweblen har lige været og spørge efter dig. Han vil snakke med dig”. ”Nåeh”, siger jeg, ”Hvor pokker skal jeg finde ham?”. ”Jah, gå bare langs wagonerne så er han nok et eller andet sted”. I det samme kommer Feldweblen og hopper ud af en waggon, da jeg kommer hen til dem, og så meldte jeg mig ved ham. Så siger han ”Hvor har du været da?” - ”Jeg? Jeg har været inde på stationen og få franskbrød og the.” - ”Jamen, du ved da nok til det er forbudt!” - ”Det blæser jeg da på.” - ”Jah, nu kan du komme hjem og blive dansk,” siger han sådan til mig. ”Tak herr Feldwebel, der er ikke noget, jeg hellere vil!” Da jeg kommer hen til vognen igen, så siger jeg til Offizierstellvertreteren: ”Sådan og sådan sagde Feldweblen til mig nu derhenne ved waggonen, kan du give mig nogen forklaring over det, hvordan han kommer til at sige det til mig?” - ”Ja! Siger han, det kan du tro jeg kan. Kan du huske den nat i Alibunar?” - ”Ja”, siger jeg, ”begyndelsen kan jeg godt huske, men enden kan jeg ikke huske.” - ”Da kan du tro du gjorde os maven rent som preussere, og du ville hjem, og være dansk, og deraf kommer det, til han siger til dig. Nu kan du komme hjem og blive dansk!” Da var revolutionen sådan lige i gang. Siden kom vi op på tilbagoget, og så endte vi i Beuden¹² oppe ved Breslau. Vi kom ikke ind til Breslau, men til Beuden. Beuden er en temmelig stor by lige før Breslau, og der skulle vi ligge i kaserne. Men vi havde jo sådan på en måde smuglet penge nok, ved at vi havde solgt benzin og ellers solgt materialer. Så vi logerede os ind på et hotel, og det var med seks senge, og vi var seks mand, og der boede vi så, indtil det gav ordre på, at vi ikke måtte bo der mere. Vi skulle ind på kasernen. Det var vi nu ikke så glade for; men den seng jeg fik fat i der, lå der et gammelt vattæppe på, og det kunne jeg mægtigt bruge. Jeg tror nok vi boede på kasernen otte dage og så blev vi hjemsendt. Vi kom der nede fra med toget op til Berlin og så kendte jeg vejen over Hamborg og så til Flensborg. Jeg fik min entlassungsseddel, og den kunne jeg køre på, og så kom jeg da afsted til Hamborg, Jeg kommer ud af toget, og vil ind på stationen og have kaffe, og da kommer min far gående der og skal med toget ud til Blohm & Voss¹³. Der arbejdede han ude. Lige i det øjeblik tænkte jeg ”For pokker da!”. Jeg gik forbi ham, men så vendte jeg mig om, og så råbte jeg efter ham. Men det nytter ikke, at jeg råbte ”Far!”. Jeg råbte så hans navn, og så vendte han om. ”Donnerwetter!”, han skulle egentlig ikke have været hjemme om søndagen, men så kom han alligevel hjem om søndagen.”

Min mor husker, at han har fortalt det således: En dag blev de alle kaldt op på geled og løjtnanten sagde: ”Krigen er forbi, og vi har tabt den”. Min morfar har nok smilet, for løjtnanten henvendte sig til ham og sagde: ”...og det er De sikkert glad for, Böhlers”. ”Jawohl”, sagde han.

Begge ovenstående beretninger kan være sande, men måske har den sidste været en forenklet udgave for en lille pige.

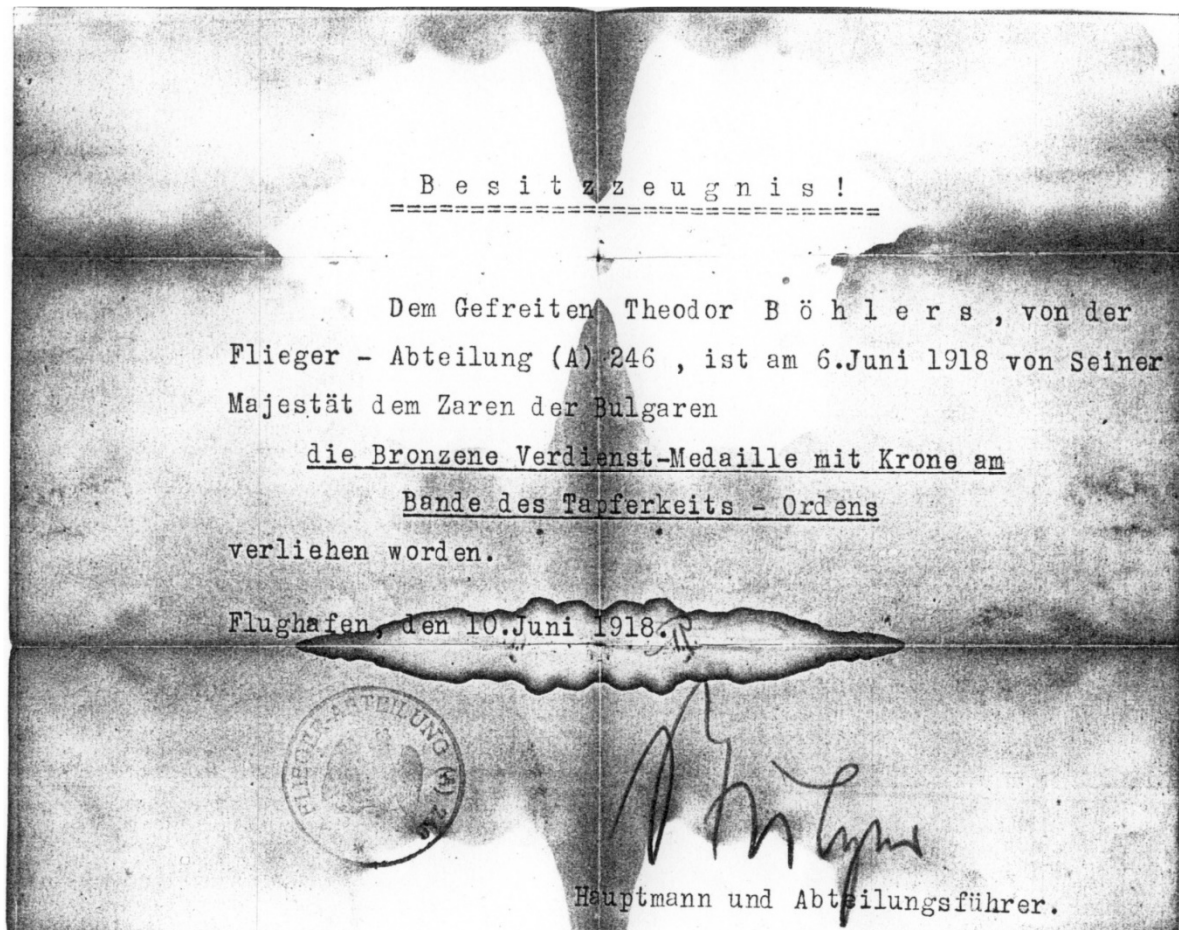
Han blev hjemsendt den 3. december 1918, og flyttede ind i Norderstrasse 102 (I dag Havbogade) hos Risdal dagen efter.

Som soldat for et land han ikke ønskede at være i, gjorde han sin pligt. De fire år gik han igennem uden at blive straffet en eneste gang, med skudsmålet ”God”, og forfremmet fra menig først til underkorporal, siden korporal, og med to tapperhedsmedaljer i lommen.

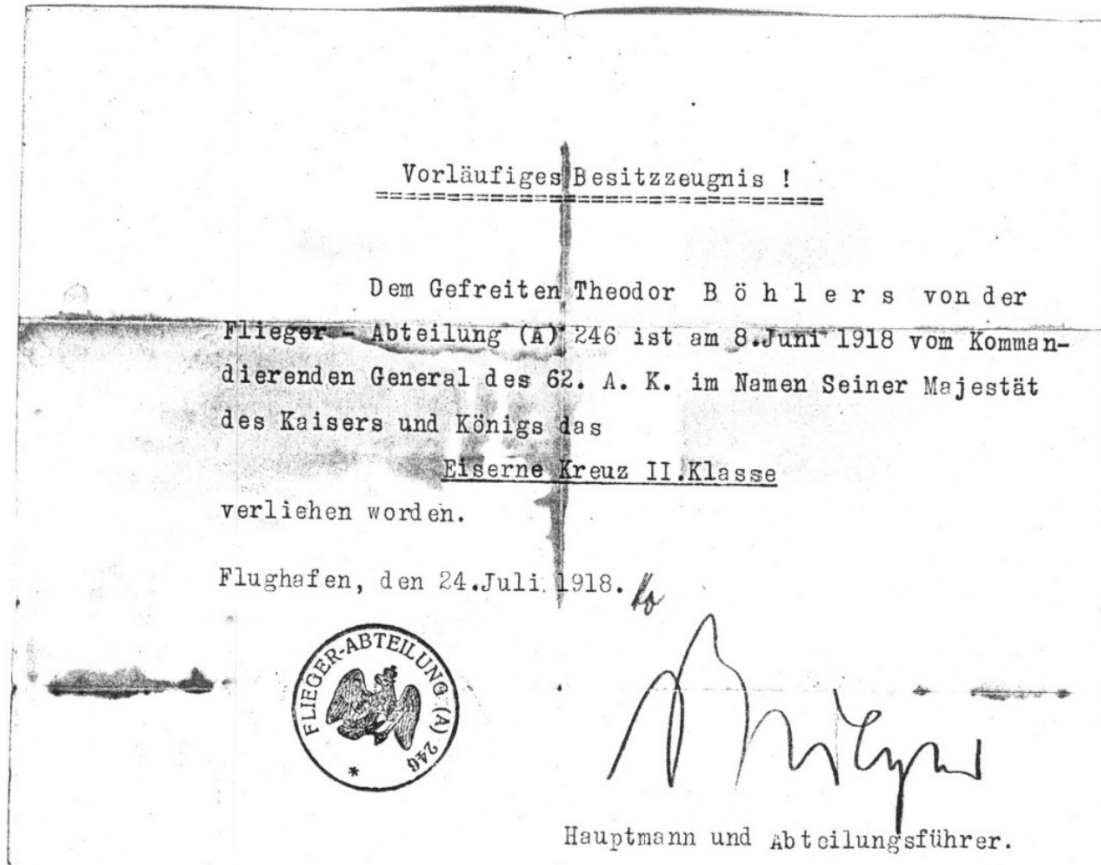
¹² Beuden eller Beuten, jeg har ikke kunnet finde den.

¹³ Stort skibsværft.

Den bulgarske medalje og beviset for den.

Bevis for Jernkorset.